אשקלון (אַל־נַבִּי חֻסֵין): ממצאים שאופיים יהודי, נוצרי ופגני בשדה קבורה מהתקופה הרומית המאוחרת

שלמה קול־יעקב ויואב פרחי

החפירה נערכה באזור עתיקות מוכרז בשם אַל־נַבִּי חֻסֵין באשקלון (נ״צ רי״ח 1581–4/6187–9, רי״י 1081–4/1187–9; איור 1) בעקבות חשיפת שרידים ארכיאולוגיים בעת הכנת מגרש לבנייה סמוך לרחוב ש״י עגנון.[1] בשנות ה־60 למאה הכ׳ נסקרו שם מגדל, שני קברים בנויים ושרידים אחרים מהתקופות ההלניסטית–הביזנטית (ילקוט הפרסומים 1091 [ז׳ בסיוון תשכ״ד/18.5.1964], סעיף 91:1445–1446). כתוצאה מפעולות בנייה שנערכו במקום לאורך השנים נפגעו קברים רבים, חלקם נסקרו בעבר.

בחפירה הנדונה נפתחו שלושה שטחים, ונחשפו בהם ארבעה קברים ובור (איור 1).[2] הקברים חצובים בסלע הכורכר. קירותיהם בנויים אבני גזית מכורכר, שברי אבנים, לוחות שיש ורעפים בשימוש משני; הם טויחו בטיח אפור, עשיר בצדפים קטנים. קברים נוספים שנחשפו בסביבה הקרובה מלמדים שזהו חלק מבית הקברות של אשקלון בתקופות הרומית והביזנטית (ורגה 2001; 2002).

שטח A

בשטח זה נתגלה קבר אחד רבוע (4.3 × 4.8 מ׳; תכנית 1), הבנוי בציר דרום־מזרח–צפון־מערב. פינתו הצפונית־המזרחית לא נחפרה בגלל צינור מים ובור ביוב מודרניים שהיו במקום. רוב הקבר התמוטט, אך קירותיו שרדו לגובה 4–6 נדבכים.

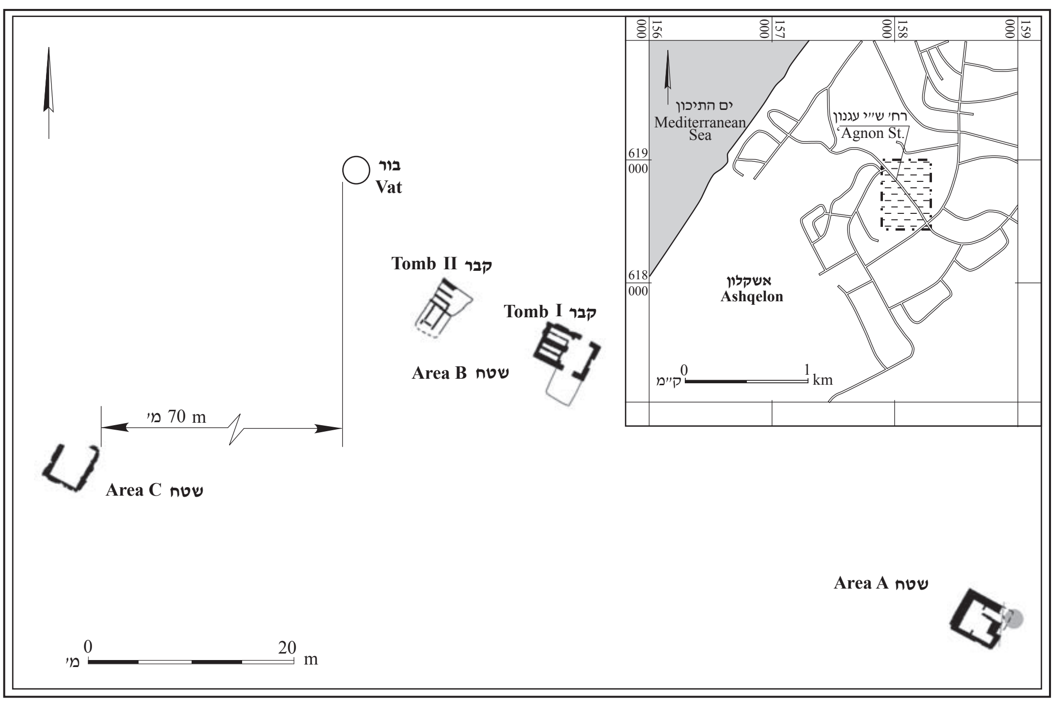

איור 1. מפת איתור ומפת שטחי החפירה.

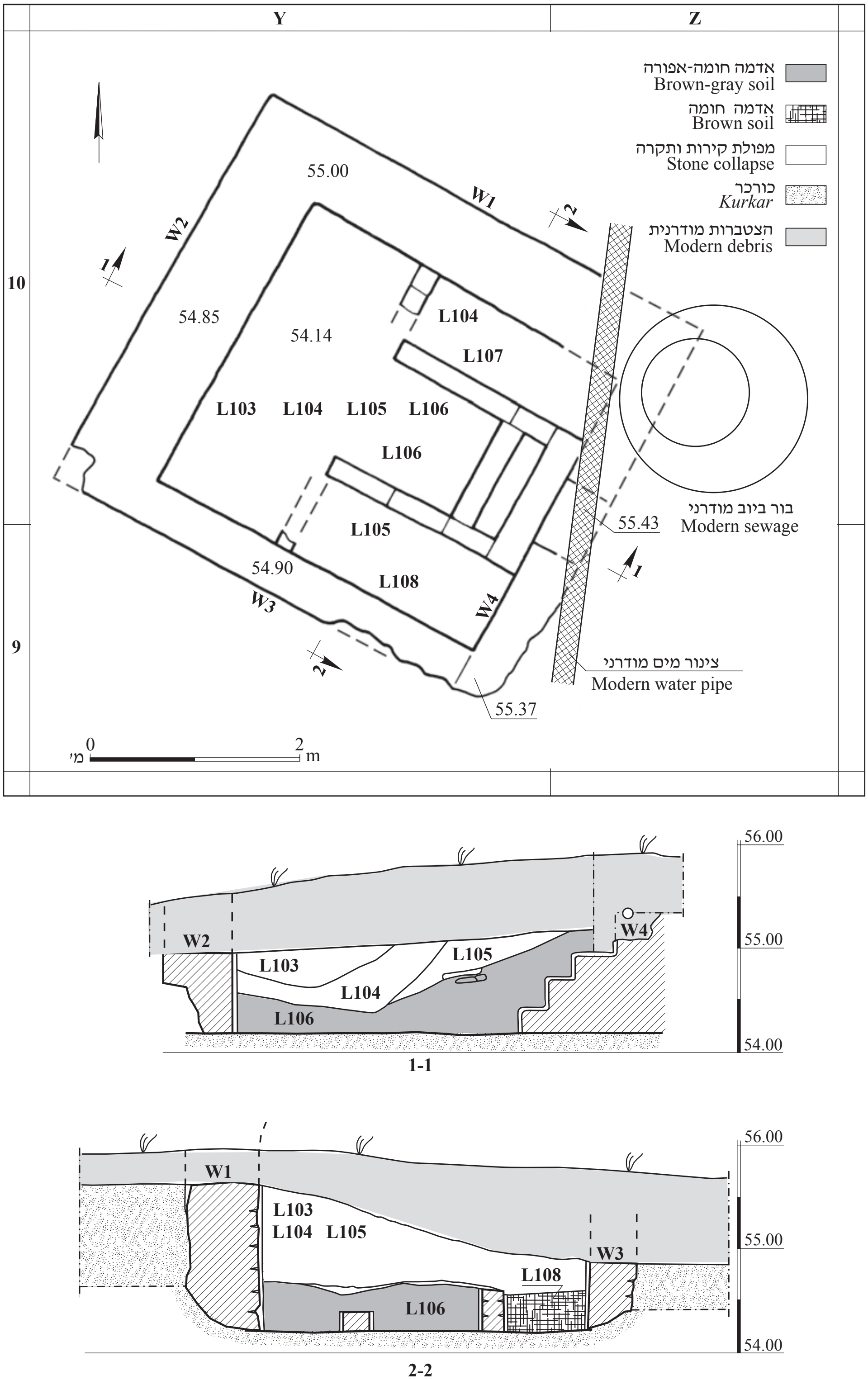

תכנית 1. שטח A: תכנית וחתכים.

איור 2. שטח A: הקבר, מבט למזרח.

פתחו (0.6 מ׳ רוחב) נקבע בקיר המזרחי (W4), וממנו נמשך גרם מדרגות בנוי (1.4 מ׳ רוחב; 0.24–0.30 מ׳ גובה כל מדרגה) הנתחם משני צדיו במעקה (אורך המעקה 2.1 מ׳; איור 2). לצדי המעקה היו שני תאי קבורה (0.8 × 2.0 מ׳) שמחיצות דקות (0.2 מ׳ רוחב), שמהן נותרו שרידים מעטים, תחמו אותם ממערב. לא נתגלתה רצפה, ונראה שהייתה זו רצפת עפר. בכל אחד מהתאים נמצא שלד שלם בקבורה ראשונית כשראשו פונה לכניסה.

הקבר היה מלא במפולות טיח ובטון שחתמו מתחתן שכבת אדמה בצבע חום־אפור (0.3–0.5 מ׳ עובי; תכנית 1: חתכים 1–1, 2–2). עצמות רבות, כנראה בקבורה משנית, השייכות לכ־10 שלדים נוספים נמצאו בתאים, מתחת לשלדים ולצדם, וביתר חלל הקבר, לאורך הקיר המערבי (W2).

הממצא (איור 3). נתגלו כלי חרס מעטים: מכסה (איור 3:1) ובעיקר קנקני עזה (לא אוירו). כן נמצאו בקבוק זכוכית (איור 3:2), חמש טבעות ברונזה מעוטרות בחריטה עדינה של שני קווים מקבילים (22–23 מ״מ קוטר; איור 3:3), ארבע שרשרות ברונזה המחוברות לטבעת ברזל (איור 3:4) — אפשר שהן שימשו לתליית כלי זכוכית או ברונזה — ותליון צלב מכסף (איור 3:5). כמו כן, נמצאו לוחית צרה ומוארכת (1 × 6 ס״מ), בעלת קצה מעוקל, שייתכן ששימשה חלק ממנגנון נעילה של קופסת תכשיטים (ר׳ אביעם 2002:186, איור 53), ולוחית מלבנית (3.1 × 3.6 ס״מ) שייתכן ששימשה לעיטור קופסת תכשיטים (לא אוירו). הממצא המועט והאופן שבו נמצא מעידים שהקבר נשדד בעבר, לפני שהתמוטט; על סמך הממצא נראה שיש לתארכו למאות הד׳–הה׳ לסה״נ.

שטח B

בשטח זה נחשפו שני קברים ובור מטויח.

קבר I

הקבר נחשף 44 מ׳ מצפון־מערב לקבר משטח A, והוא בנוי בציר דרום־מזרח–צפון־מערב. הקבר מלבני (4.0 × 5.8 מ׳; תכנית 2), רצפתו עשויה בטון וקירותיו נשתמרו לגובה 0.9–1.0 מ׳. בחזית הקבר נחצבה בסלע חצר רבועה (2.5 × 3.0 מ׳) במפלס דומה. בשלושה מקירות הקבר (W21, W24, W25) נקבעו פתחים; רק הפתח בקיר 21 (1 מ׳ רוחב) שימש כניסה, ואילו חציבתם של שני האחרים (0.9 מ׳ רוחב) לא הושלמה. הפתח בקיר 25 נסתם בשלב כלשהו בבטון ובטיח.

בקבר נמצאו שני תאי קבורה (1.2 × 2.5 מ׳; איור 4); בכל אחד מהם שתי שקתות בנויות בטון ומטויחות (0.4–0.5 × 2.0 מ׳), שביניהן מפרידה מחיצה דקה (0.2 מ׳ רוחב; 0.5 מ׳ גובה). קיר רחב (W23; 0.6 מ׳ רוחב) מפריד בין התאים, שהיו מקורים בקמרון כפי שמעידות הקשתות שרק תחילתן נשתמרה. בפתחי

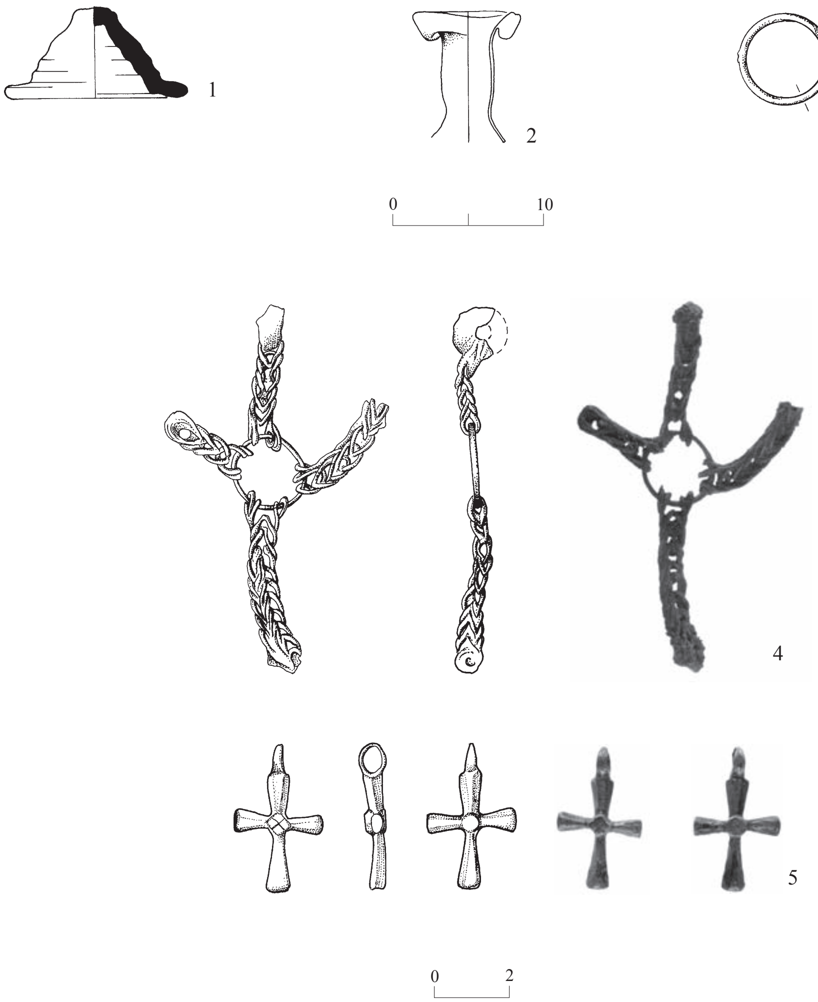

איור 3. הממצא מהקבר.

מס׳	החפץ	סל	תיאור	הקבלות	תאריך (לסה״נ)
1	מכסה	1017/3	טין חום, גריסים לבנים זעירים		
2	בקבוק	2190	זכוכית	Hamilton 1939:68, Fig. 2:b	המאה הד׳
3	טבעות	1025	ברונזה	קוגן־זהבי תש״ס: איור 5 :1, 2	התקופה הרומית
4	טבעת ושרשרות	1019	ברונזה וברזל	אדלשטיין תשס״ג(א): 77*, 92*, איור 25 :3 אדלשטיין תשס״ג(ב): 102*, 103*, איור 3 :6 Kenyon 1957:447–448, No. 10, Fig. 107:10 Davidson 1952:105–106, Fig. 11:676	המאה הב׳ 200 לערך
5	תליון	1024	כסף	Colt 1962:53, Pl. XXIII:9	התקופה הביזנטית

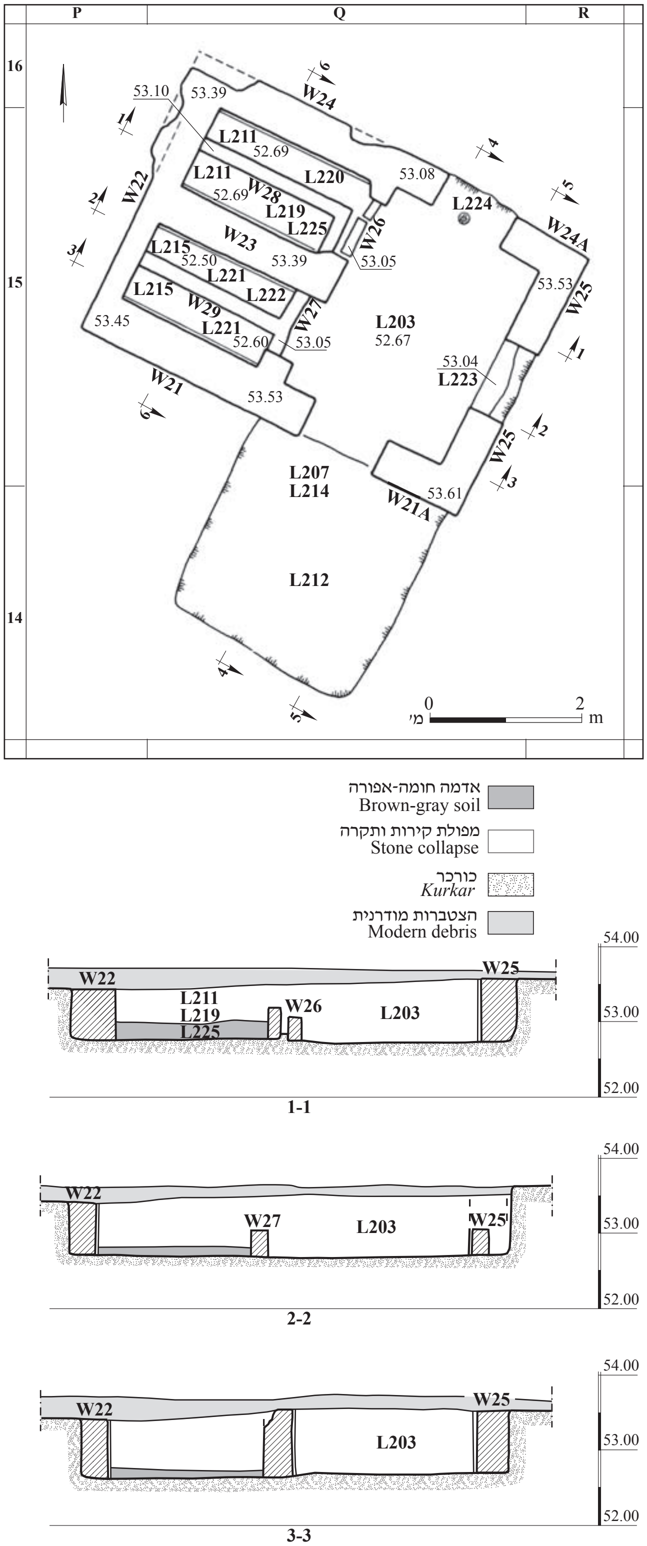

תכנית 2. שטח B: קבר I, תכנית וחתכים.

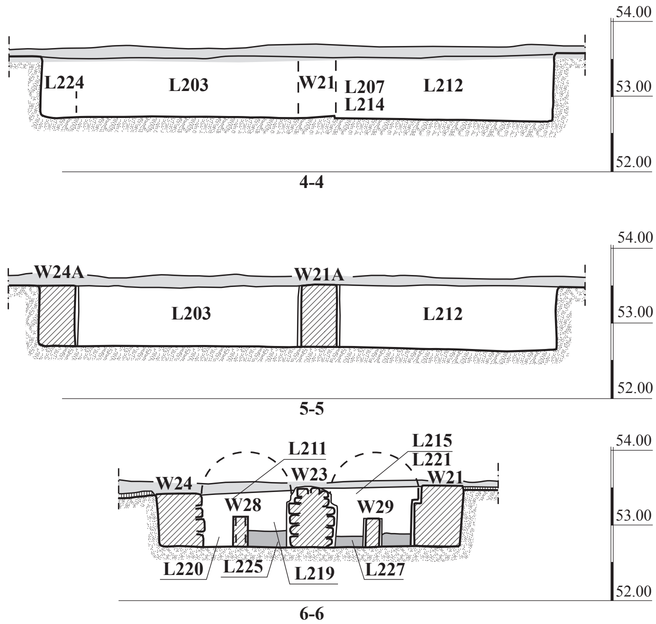

תכנית 2. (המשך).

איור 4. שטח B: קבר I, מבט למערב.

הכניסה אל התאים, שנמצאו סתומים במפולת בטון ואבנים קטנות, נבנו אומנות.

בחצר ובכניסה לקבר נמצאו חרסים, עצמות ומפולת אבני גזית שמקורה כנראה בתקרת הקבר.

הממצא. הממצא מקבר זה כולל כלי חרס, ובהם שלושה קנקני עזה (איורים 5 ; 6: 17–19) ונרות רבים מטיפוס בית נטיף, אחד מהם מעוטר במנורה, שופר ומחתה (איור 7: 1), ואחר מעוטר בצלב (איור 7: 3). כן נמצאו כלים וחפצים עשויים זכוכית וקרניאול (איור 8) ; חפצי מתכת, ובהם פעמונים (איור 9: 2, 3), שהיו נפוצים מאוד בקברים, ונועדו כנראה לסלק רוחות רעות (Petrie 1914:28, Pl. XV:124;

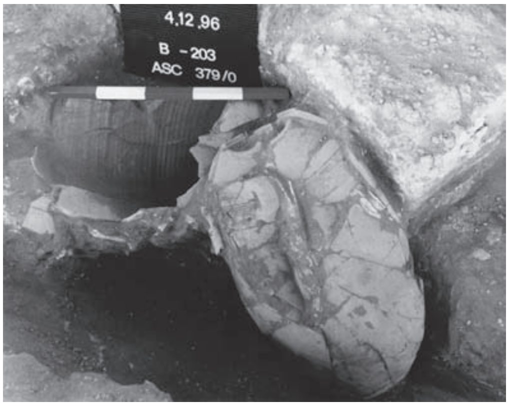

איור 5. קנקני עזה באתרם בתוך קבר I.

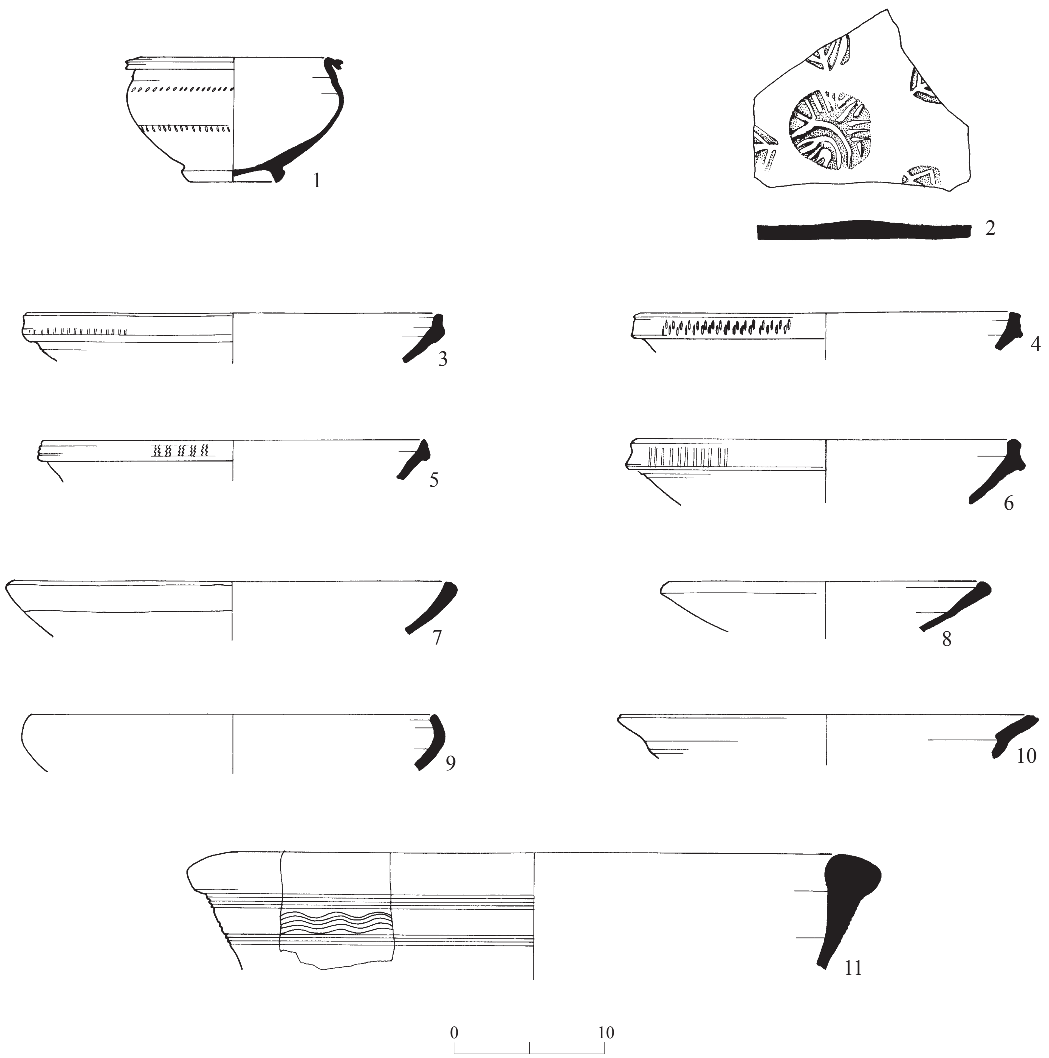

איור 6. כלי החרס מקבר I.

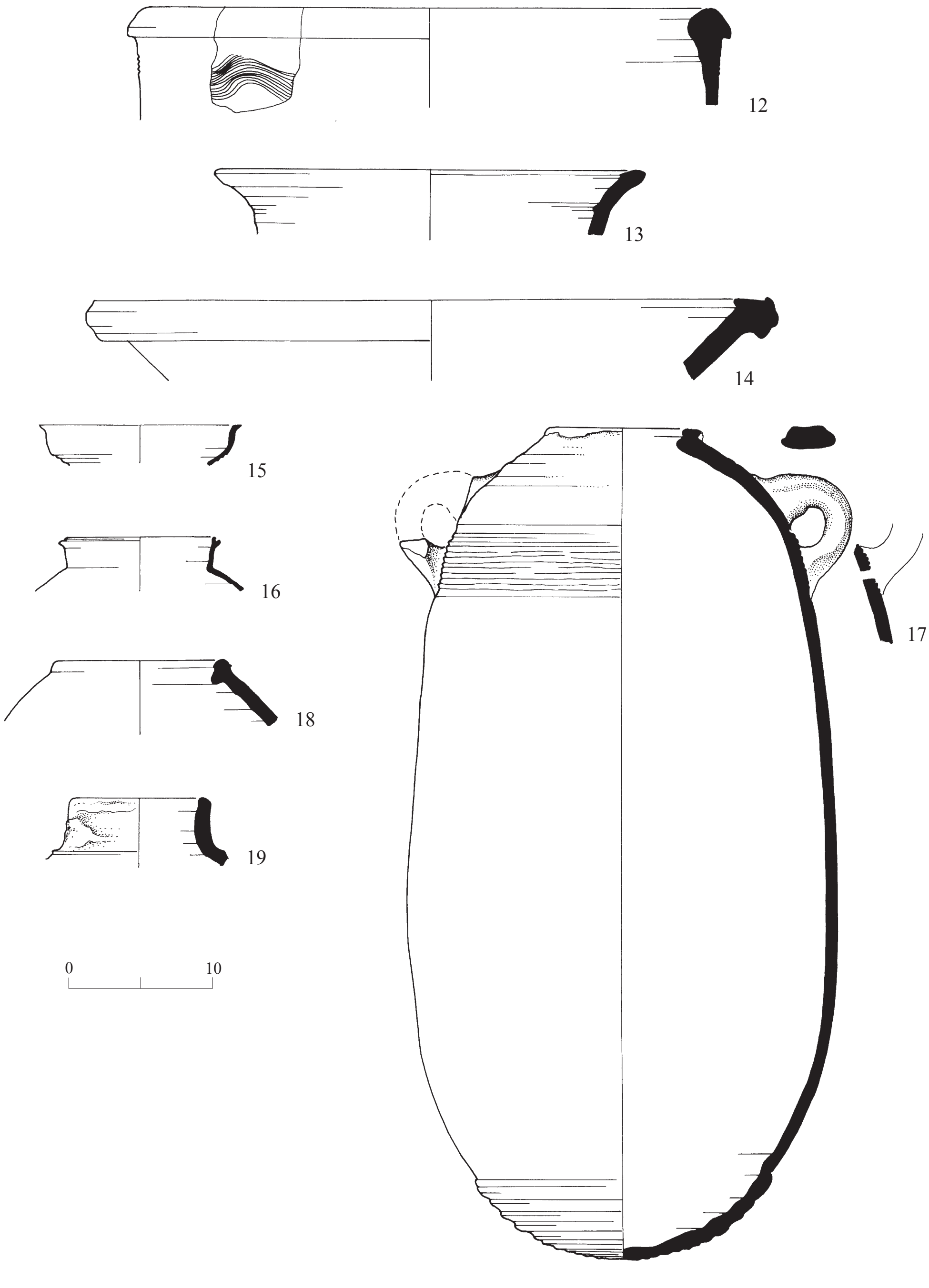

איור 6. (המשך).

מס׳	הכלי	סל	תיאור	הקבלות	תאריך (לסה״נ)
1	קערה	2180/1	טין ורדרד בהיר, חיפוי אדום כהה	Hayes 1991: Figs. X: 7; LXVI:35; XIX:40 (Cypriot Sigillata, type-series 2)	המחצית הראשונה של המאה הב׳
2	קערה	2006/5	טין חום־ורדרד, מנופה היטב, חיפוי אדום מפנים	Hayes 1972: Fig. 72e (LRC)	המאה הג׳

◄ איור 6

מס׳	הכלי	סל	תיאור	הקבלות	תאריך (לסה״נ)
3	קערה	2072/2	טין אדום־חום, חיפוי אדום	Hayes 1972:329–338, Figs. 68:13–16, 69:24–25 (LRC, form 3) Bar-Nathan and Adato 1986a:133, Fig. 2:8–11	המחצית השנייה של המאה הה׳ — אמצע המאה הו׳
4	קערה	2006/1	טין חום, מנופה היטב, חיפוי אדום בהיר	Hayes 1972:329–338, Figs. 68:13–16, 69:24–25 (LRC, form 3) Bar-Nathan and Adato 1986a:133, Fig. 2:8–11	המחצית השנייה של המאה הה׳ — אמצע המאה הו׳
5	קערה	2146/2	טין חום בהיר, מנופה היטב, חיפוי אדום בהיר	Hayes 1972:329–338, Figs. 68:13–16, 69:24–25 (LRC, form 3) Bar-Nathan and Adato 1986a:133, Fig. 2:8–11	המחצית השנייה של המאה הה׳ — אמצע המאה הו׳
6	קערה	2152/16	טין אדום־חום, מנופה היטב, חיפוי אדום	Hayes 1972:329–338, Figs. 68:13–16, 69:24–25 (LRC, form 3) Bar-Nathan and Adato 1986a:133, Fig. 2:8–11	המחצית השנייה של המאה הה׳ — אמצע המאה הו׳
7	קערה	2055/4	טין אדום־חום, מנופה היטב, חיפוי אדום, מירוק מפנים ומחוץ	Johnson 1988: Fig. 7-11:99–211 (CRSW)	סוף המאה הד׳ — תחילת המאה הה׳
8	קערה	2059/1	טין ורוד כהה, מנופה היטב, חיפוי אדום כהה	Johnson 1988: Fig. 7-11:99–211 (CRSW)	סוף המאה הד׳ — תחילת המאה הה׳
9	קערה	2083/15	טין אדום־חום, מנופה היטב, גריסים לבנים זעירים מעטים, חיפוי אדום, מירוק	Hayes 1972:227–325, Fig. 65 Johnson 1988: Fig. 7-8:131, 132 (PRSW)	סוף המאה הד׳ — תחילת המאה הה׳
10	קערה	2091/2	טין אדום־חום, מנופה היטב, גריסים לבנים זעירים, חיפוי אדום	Hayes 1972:328–329, Fig. 66	אמצע המאה הד׳ — אמצע המאה הה׳
11	קערה	2088/3	טין ירקרק בהיר	לוי תשכ״א: איור 4 :2–4 קוגן־זהבי תשנ״ט: 205, איור 21 :12 Feig 1985: Fig. 1:13–15	התקופה הביזנטית המאות הג׳–הז׳ סוף התקופה הביזנטית
12	קערה	2152/14	טין אדום־חום, ליבה אפורה, גריסים לבנים זעירים	לוי תשכ״א: איור 4 :2–4 נחשוני 1999: איור 4 :8	התקופה הביזנטית
13	קערה	2152/1	טין ורדרד־חום, מנופה היטב, גריסים לבנים זעירים	Seligman and Abu Raya 2000:128, Fig. 8:15 Ben Arie and Cohen-Uzzielli 1996: Fig. 4.6:1, 2 Magness 1993:157, Fig. 203:6	התקופה הרומית–הביזנטית המאות הג׳–הה׳ המחצית השנייה של המאה הד׳ — המחצית הראשונה של המאה הה׳
14	מורטריום	2108/11	טין חום כהה, גריסים שחורים גדולים ולבנים זעירים	Hayes 1967:340, Fig. 3:3 (North Syrian Mortaria, Form 6) Johnson 1988:180, Fig. 7-29:465–470 (variant 1)	המאה הג׳ סוף המאה הג׳ — המאה הד׳
15	מכסה	2091/9	טין אדום־חום		
16	סיר בישול	2186/1	טין אדום־חום	Loffreda 1974:45, 47, Fig. 10:1–4 Johnson 1988:195–197, Fig. 7–40	התקופה הרומית המאוחרת המאות הב׳–הג׳
17	קנקן עזה	2081/1	טין חום־ורוד	עוקד 2001: 233, לוח 1 (טיפוס 5)	המאות הד׳–הה׳
18	קנקן עזה	2002/4	טין חום, גריסים זעירים מעטים	עוקד 2001: 233, לוח 1 (טיפוס 4) Kletter and Rapuano 1998: Fig. 3:5 Peacock and Williams 1996:193, Fig. 115 (Class 48)	המאות הב׳–הד׳ המאה הג׳ — תחילת המאה הד׳ סוף המאה הב׳ — סוף המאה הד׳
19	קנקן עזה	2055/2	טין חום בהיר	עוקד 2001: 233, לוח 1 (טיפוס 3)	המאות הא׳–הב׳

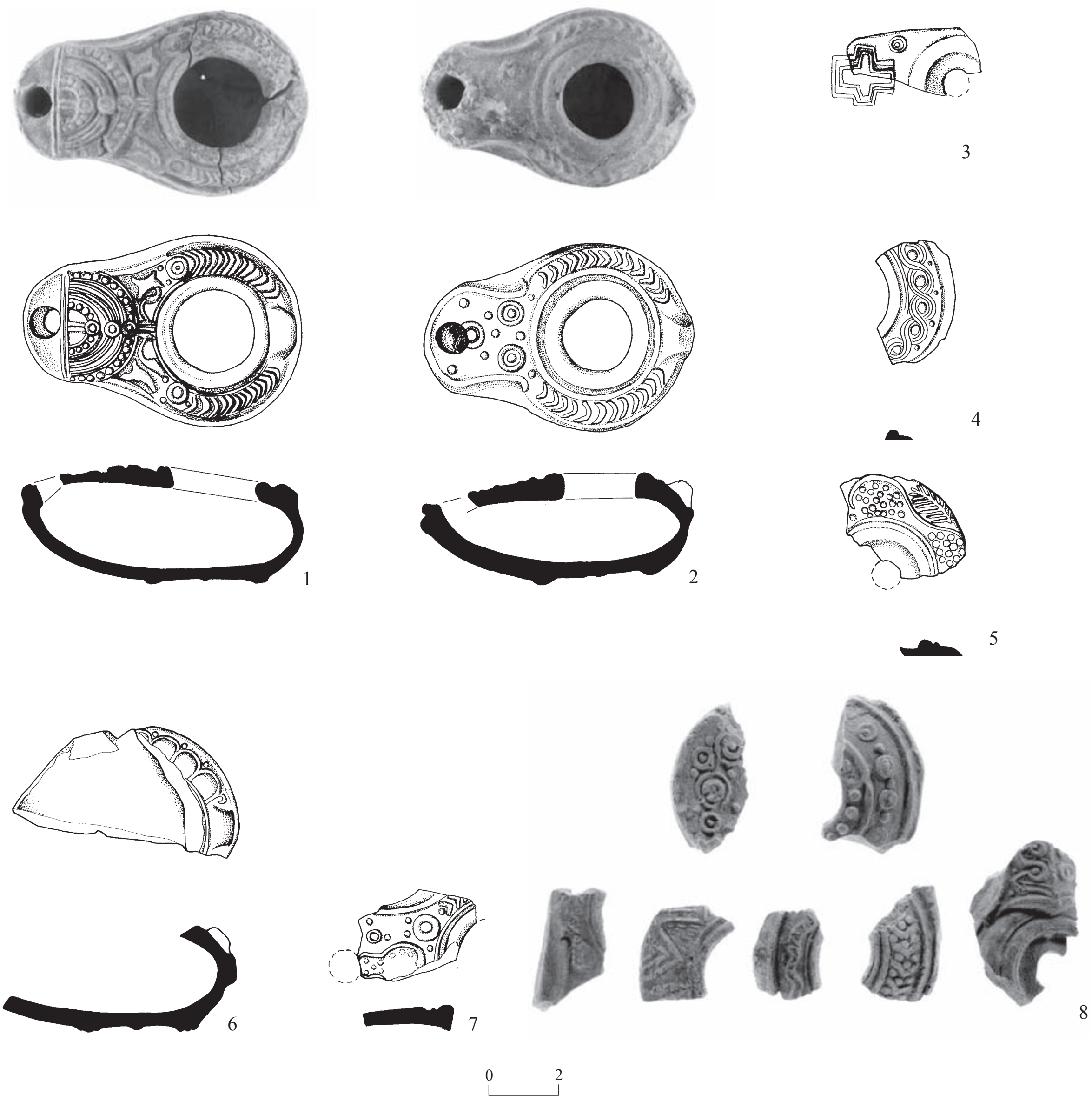

איור 7. נרות החרס מקבר I.

מס׳	הכלי	סל	הקבלות	תאריך (לסה״נ)
1	נר	2154	זוסמן תש״ם:120 Hadad 2002:26, 30–35, Type 17	המאות הד׳–הה׳
2	נר	2153/1		המאות הד׳–הה׳
3	נר	2153/2	זוסמן תשל״ב:25	המאות הד׳–הה׳
4	נר	2149		המאות הד׳–הה׳
5	נר	2107		המאות הד׳–הה׳
6	נר	2066		המאות הד׳–הה׳
7	נר	2153/3		המאות הד׳–הה׳
8	נרות	2047, 2153/4–8		המאות הד׳–הה׳

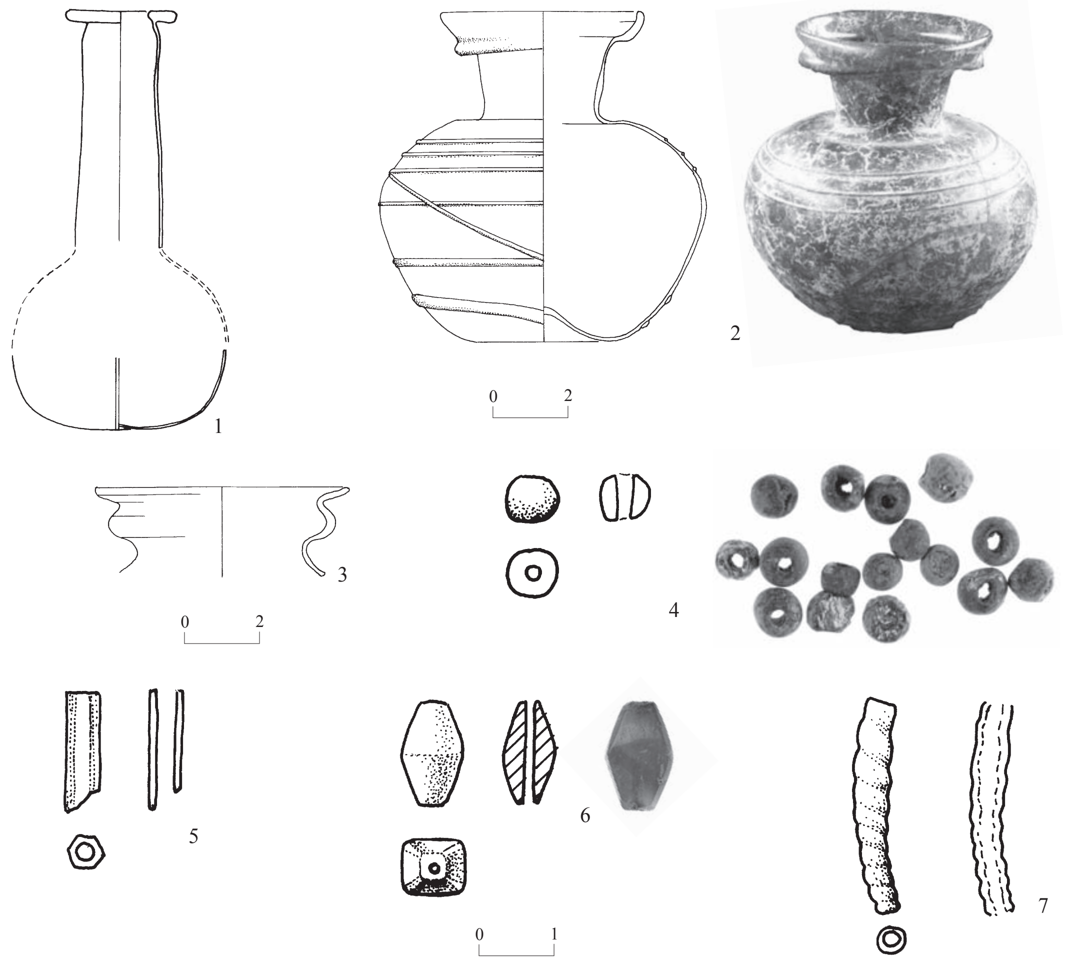

איור 8. חפצי זכוכית וקרניאול מקבר I.

מס׳	הממצא	סל	תיאור	הקבלות	תאריך (לסה״נ)
1	בקבוק	2184	זכוכית ירוקה	בר״ג תש״ל: 209–218, טיפוס 21 Winter 1996a:96–98, Figs. 5.3–5.4	סוף המאה הא׳ — אמצע המאה הג׳
2	צנצנת	2031	זכוכית חומה	ישראלי 2001: 259, מס׳ 376 Crowfoot 1957c:411–412, Fig. 95:15–17	המאה הד׳ — ראשית המאה הה׳
3	צנצנת	2175	זכוכית חומה	ישראלי 2001: 257, מס׳ 371	המאות הג׳–הד׳
4	חרוזים	2165	זכוכית ירוקה	היזמי תשנ״ז: 129, איור 8: 10 Crowfoot 1957b:393, Fig. 92:26	המאות הב׳–הג׳ המאות הג׳–הה׳
5	חרוז	2166	זכוכית ירוקה	היזמי תשנ״ז: 129, איור 8: 10	
6	חרוז	2128	קרניאול	Crowfoot 1957b:393, Fig. 92:72	המאות הג׳–הה׳
7	צמיד	2166	זכוכית שחורה, שרידי צבע צהוב		

1927: Pl. XVIII:33–37; Crowfoot 1957d:429, Fig. 100:22; Braun, Dauphin and Hadas 1994:106; Seligman, Zias and Stark 1996:50, 54, Fig. 18:1), תליון דמוי אבר מין זכרי (איור 4:9) ומנגנון נעילה ולוחיות שבהן מסמרים — כנראה של קופסת עץ שלא נשתמרה (איור 10).

שלושה מטבעות מהמאה הד׳ לסה״נ נמצאו בקבר ובחצר. אחד משני המטבעות שנמצאו בקבר

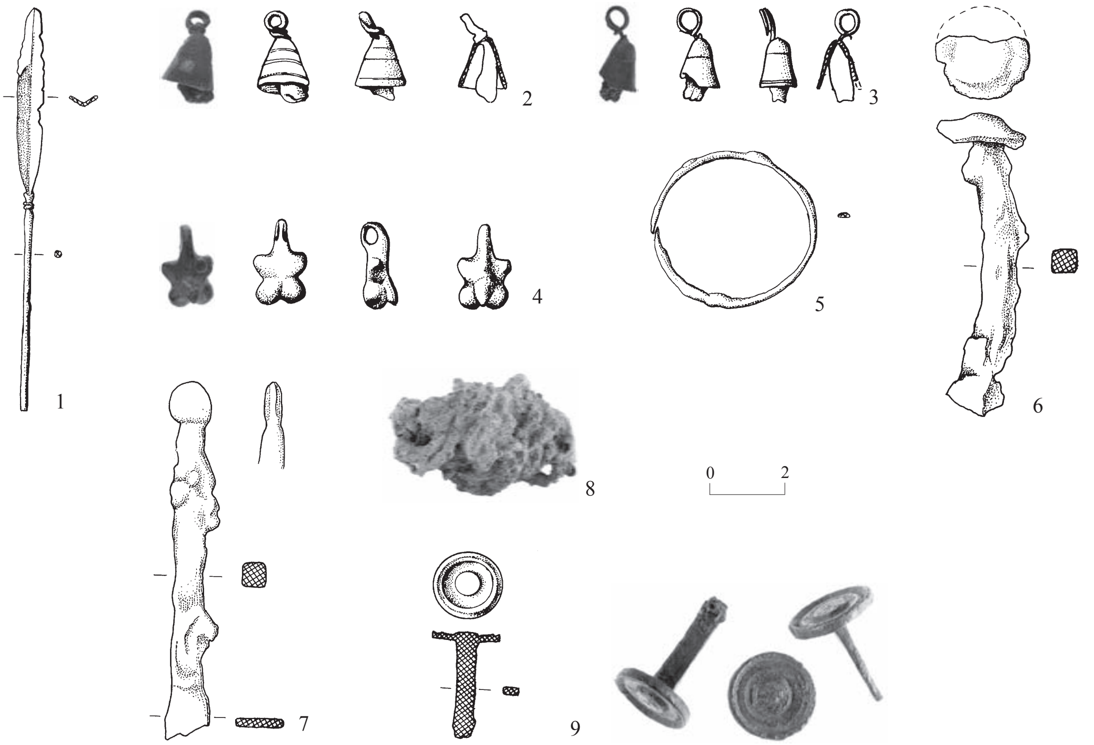

איור 9. חפצי המתכת מקבר I.

מס׳	החפץ	סל	תיאור	הקבלות	תאריך (לסה״נ)
1	מרית	2103	ברונזה	שטרן תשנ״ח:127, 128, איור 15:80 Winter 1996b:111, 112, Fig. 7.2:6	התקופות הרומית המאוחרת והביזנטית
2	פעמון	2025	ברונזה, ברזל	בר״ג תשל״ד:84, איור 3:6 טצ׳ר, נגר ואבשלום־גורני 2002:274, מס׳ 39–46 Winter 1996b:111, 112, Fig. 7.2:3–5	
3	פעמון	2178	ברונזה, ברזל	ר׳ מס׳ 2	
4	תליון	2121	ברונזה	Petrie 1914:11, Pl. I:16 Spaer 2001:186, 187	התקופה הרומית
5	צמיד	2148	ברונזה	צפיריס תשמ״ב: לוח VII:4	סוף המאה הג׳ — סוף המאה הו׳
6	מסמר	2134	ברזל	בהט תשמ״ב:38, ציור 5 אבו ריא וזיסו תשס״א:10, איור 8	
7	כפית?	2156	ברזל		
8	שרשרת	2129	ברזל	טצ׳ר, נגר ואבשלום־גורני 2002:275, מס׳ 52; 286: איור 15:11	
9	נעצים	2075	ברונזה	אדלשטיין תשס״ג (א):92, איור 25:4, 6, 9 אדלשטיין תשס״ג (ב):102–103, איור 3:4	התקופה הרומית

איור 10 ◄

סל	הקבלות	תאריך
2183, 2172	היזמי תשנ״ז:129, איור 8:13–15 אדלשטיין תשס״ג (א):92, איור 25:1, 4, 5 אדלשטיין תשס״ג (ב):102–103, איור 3:1, 3 רחמני תשכ״א (ב):68, 70, ציור 3:1–3 Kenyon 1957:449, 450, Fig. 108:1	המאות הב׳–הג׳ לסה״נ התקופה הרומית המאה הג׳ לסה״נ

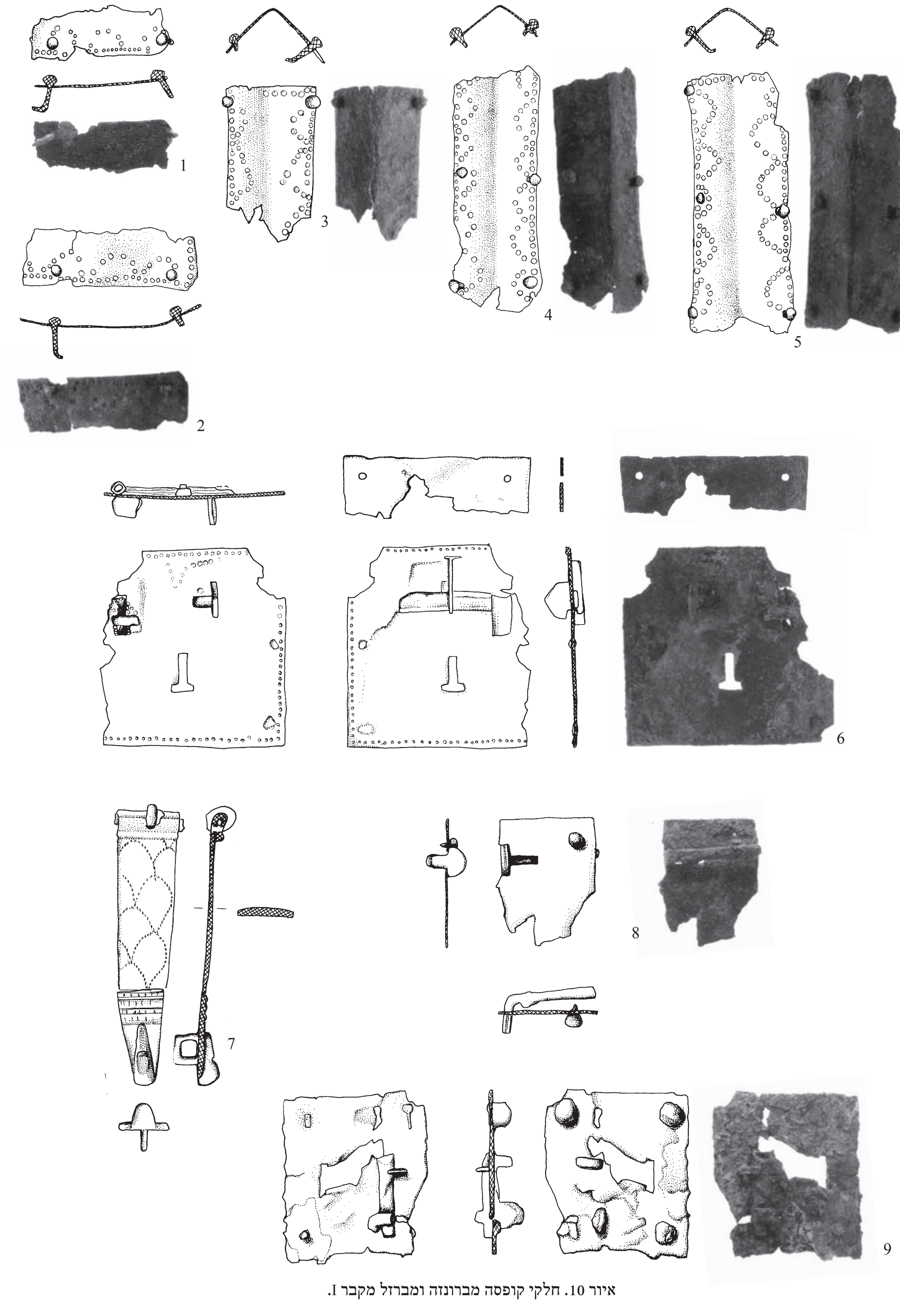

איור 10. חלקי קופסה מברונזה ומברזל מקבר I.

(מס׳ 1) מנוקב, ונראה שהיה חלק מתכשיט (עגיל ?) של אחד הנקברים; שימוש במטבעות מנוקבים כתכשיטים היה נפוץ בעת העתיקה (שורקין תשס״ה:43; Seligman, Zias and Stark 1996:55, Figs. 20:1; 57). המטבע נמצא במצב טוב יחסית לשני האחרים שהיו שחוקים לגמרי, ולכן נראה שלא היה בשימוש זמן רב ויש בו כדי להצביע על תאריך הקבורה.

1. סל 2015, לוקוס 203.
קונסטנס, סיסקיה, 350–348 לסה״נ.
פנים: דיוקן לימין, עטור נזר פנינים, עוטה גלימה.
מסביב: DN CONSTA–NS P F AVG
גב: עוף החול (Phoenix) עומד לימין בראש הר או פירמידה. ראשו מוקף בעיגול. מסביב: FEL TEMP REPARATIO מתחת: ASIS
Æ, ↓, 2.19 גרם, 20 מ״מ.
השוו *RIC* VIII:365–366, No. 228.

2. סל 2087, לוקוס 215.
פנים: שחוק.
גב: שחוק.
Æ, 1.42 גרם, 13 מ״מ.

3. סל 2049, לוקוס 210.
פנים: דיוקן לימין, עטור נזר פנינים, עוטה גלימה.
גב: שחוק.
Æ, 1.64 גרם, 12–13 מ״מ.

הממצא מקבר זה אופייני לקברי התקופה, למעט הקופסה והתליון הנדירים. התליון הוא הראשון מסוגו שהתגלה בארץ בחפירה ארכיאולוגית. תליונים דומים מוגדרים לרוב חפצים פגניים ומתוארכים לתקופות ההלניסטית והרומית (Spaer 2001:186–187).

קבר II

הקבר נחשף 8 מ׳ מצפון־מערב לקבר I, והוא בנוי בציר צפון־מזרח–דרום־מערב (תכנית 3; איור 11). תכניתו אינה ברורה בגלל השתמרותו הדלה; נראה שהיה מלבני (3.5 × 5.5 מ׳; רוחב הקירות 0.35–0.45 מ׳). בתוכו היו כנראה שש שקתות קבורה, ואפשר שהיו לו חצר ושקתות נוספות, אך הן לא השתמרו. קירותיו החיצוניים לא שרדו, פרט לקטע קצר (0.4 מ׳ גובה; 1.2 מ׳ אורך) מהקיר הצפוני (W36) וקטע ארוך מעט יותר (1.6 מ׳), בגובה נדבך אחד, מהקיר הדרומי־המערבי (W37). כן שרדה בחלקו הצפוני, המזרחי והדרומי־המערבי חציבה בסלע הכורכר שבתוכה נבנה הקבר.

כאמור, בתוך הקבר היו כנראה שש שקתות. הן נבנו בשתי קבוצות: שלוש בחלקו הצפוני ושלוש בחלקו הדרומי, וביניהן הפרידו מחיצות בנויות אבני כורכר קטנות ומסותתות, שחוזקו במלט וטויחו בטיח אפור (0.2 מ׳ רוחב, עד 0.65 מ׳ גובה). השקתות בחלק הדרומי שונות זו מזו בגודלן: רוחבן של השקתות המזרחית (L228)

איור 11. שטח B: קבר II, מבט למערב.

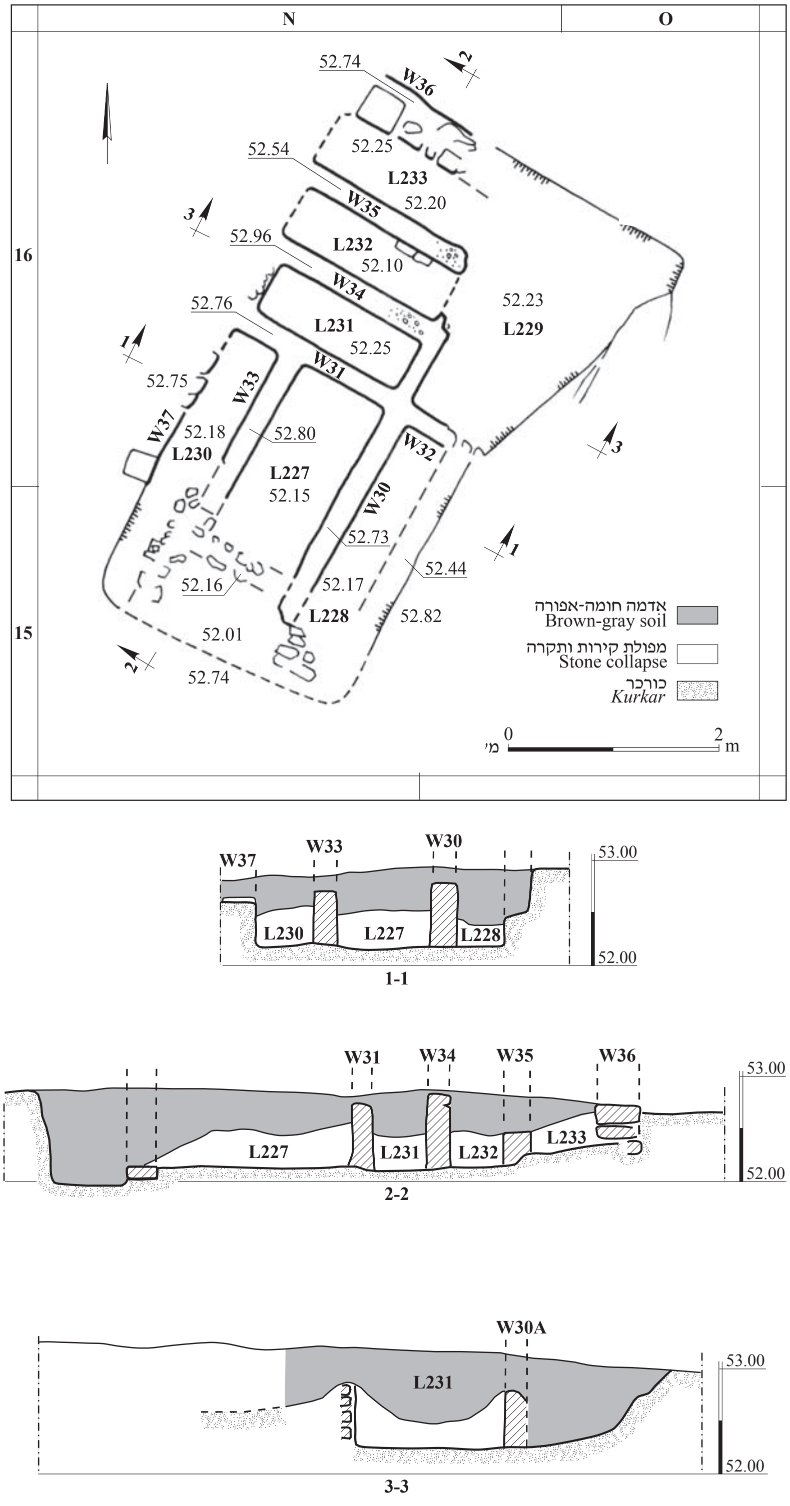

תכנית 3. שטח B: קבר II, תכנית וחתכים.

והמערבית (L230) זהה (0.5 מ׳), ואילו רוחב המרכזית (L227) כמעט כפול משלהן (0.9 מ׳). אורכן אינו ברור שכן החלק הדרומי לא השתמר; עם זאת, נראה שאורך השוקת המרכזית היה כ־2 מ׳ בעוד שאורכן המרבי של שתי האחרות היה כ־2.7 מ׳. השקתות בחלק הצפוני דומות ברוחבן (0.6–0.5 מ׳), אך שונות באורכן; אורך הדרומית (L231), היחידה שנותרה שלמה, הוא 1.55 מ׳. אורך האמצעית (L232) היה כנראה 1.7 מ׳, ובהתבסס על אורך המחיצה שבינה לבין הצפונית, נראה שאורך האחרונה היה 1.8 מ׳.

בקבר הייתה מפולת (0.6–0.2 מ׳ עובי) של אבנים, מלט, שברי טיח, עצמות רבות מרוסקות ושברי כלי חרס וזכוכית. מעליה הייתה שכבת אדמה בצבע חום–אפור כהה וגם בה מעט ממצאים דוגמת אלו משכבת המפולת.

הממצא. הממצא הקרמי דל, ורובו מתוארך לתקופה הרומית המאוחרת (איור 12). בקבר נמצאו גם שבר נר מקורצף ושברי נרות דיסקוס ובית נטיף (לא אוירו).

נמצאו שני מטבעות ברונזה. המטבע מימי אספסיאנוס (מס׳ 1) שחוק למדי, ונראה שחלף פרק זמן ניכר מעת הטבעתו ועד להנחתו בקבר. הנחת מטבעות שחוקים בקברים נפוצה למדי; המיקום המדויק שבו הונחו אינו ברור, ועל כן אין אפשרות לקבוע אם שימשו מנחות קבורה או שזוהי עדות למסורת ״האובול של כרון״ (Syon 2006). אפשר שמטבע זה, הנר המקורצף ונר הדיסקוס מעידים שהקבר החל לשמש כבר במאה הב׳ לסה״נ.

1. סל 2215, לוקוס 230.
אספסיאנוס, אשקלון, 78/9 לסה״נ.

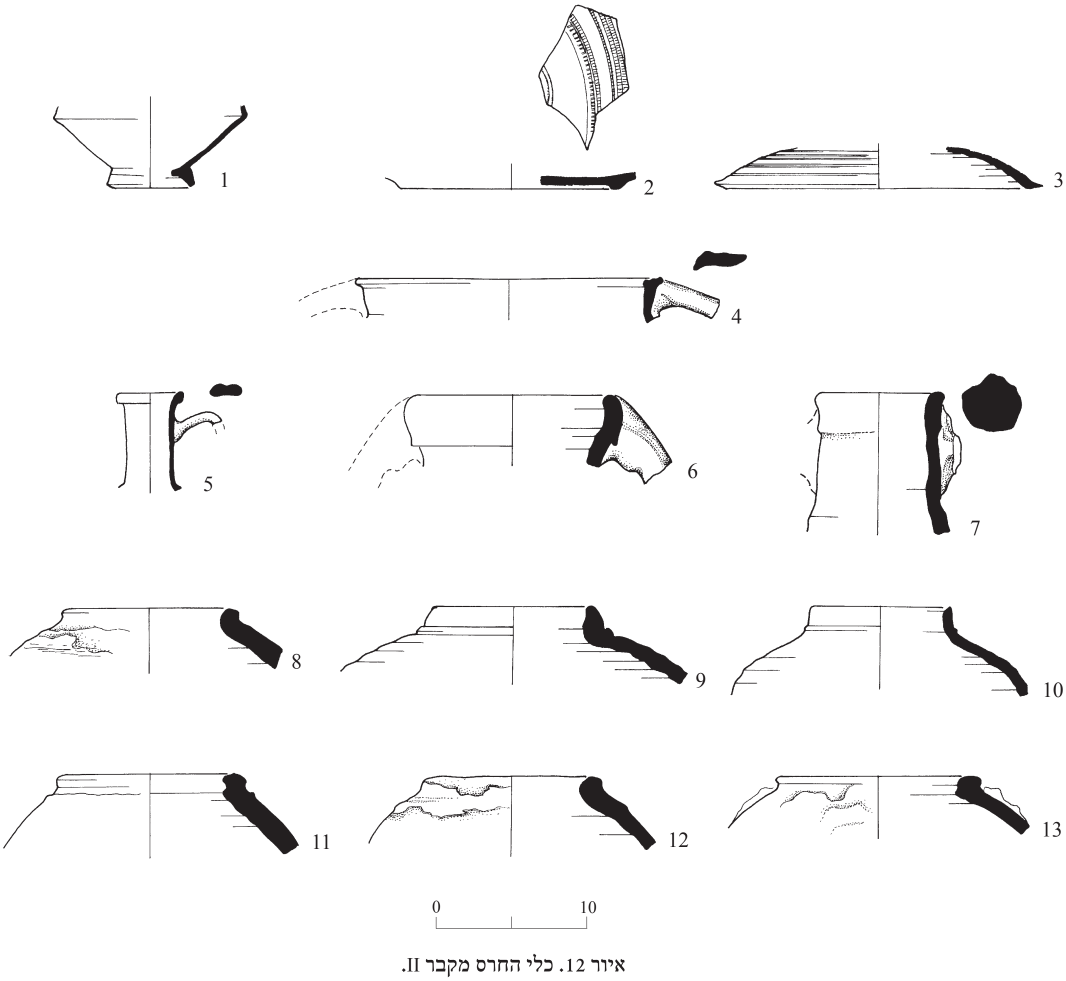

איור 12. כלי החרס מקבר II.

איור 12

מס׳	הכלי	סל	תיאור	הקבלות	תאריך (לסה״נ)
1	קערה	2219/2	טין חום בהיר־ורדרד, חיפוי אדום מחוץ ומפנים, מירוק	Crowfoot 1957a:337, Fig. 81:5, 13, 15 (ETS, Form 23) Hayes 1991: Fig. XII:20 (ETS) Negev 1986: Fig. 24-25:166, 171, 174	המאות הא׳–הב׳
2	קערה	2211/2	טין אדום־חום, חיפוי אדום מחוץ ומפנים	Hayes 1972:331, Fig. 67:2	המאות הב׳–הג׳
3	מכסה	2218/12	טין חום כהה	Johnson 1988: Fig. 7-44:644	המחצית השנייה של המאה הד׳
4	סיר בישול	2211/16	טין חום־אדמדם	Johnson 1988: Figs. 7-40:603; 7-42:616	המחצית הראשונה של המאה הד׳
5	פך	2218/2	טין ורוד, מנופה היטב, חיפוי אדום, מירוק	Crowfoot 1957a:341, Fig. 82:2 (ETS Form 25)	המאה הא׳
6	אמפורה	2201/31	טין חום כהה	Peacock and Williams 1996: Fig. 124 (class 53) Bar-Nathan and Adato 1986b:162, Fig. 1:16	המאות הג׳–הד׳
7	אמפורה	2210/1	טין חום, גריסים שחורים, אפורים ולבנים זעירים רבים	Peacock and Williams 1986:185, Fig. 104 (Class 44) Johnson 1988: Fig. 7-50:735 Bar-Nathan and Adato 1986a:132–133, Fig. 1:1–4	סוף המאה הה׳ — ראשית המאה הו׳ המאות הד׳–הו׳ המאה הה׳
8	קנקן עזה	2210/12	טין חום, גריסים זעירים מעטים	עוקד 2001: 233, לוח 1 (טיפוס 5) Johnson and Stager 1995:97, Fig. 6.1A Johnson 1988:212, Fig.7-50:734	המאות הד׳–הה׳ המאות הד׳–הז׳ המאות הד׳–הו׳
9	קנקן עזה	2220/1	טין חום־ורדרד, גריסים זעירים	Peacock and Williams 1996: Fig. 115 (class 48) Kletter and Rapuano 1998: Fig. 3:5	המאות הג׳–הד׳ המאה הג׳ — ראשית המאה הד׳
10	קנקן עזה	2220/2	טין חום־ורדרד	עוקד 2001: 233, לוח 1 (טיפוס 3)	המאות הא׳–הב׳
11	קנקן עזה	2210/9	טין חום, מעט גריסים זעירים	עוקד 2001: 233, לוח 1 (טיפוס 6) מגנס תשמ״ז: איור 13: 1	סוף המאה הה׳ — המאה הו׳
12	קנקן עזה	2211/24	טין חום בהיר, גריסים לבנים זעירים	עוקד 2001: 233, לוח 1 (טיפוס 6) מגנס תשמ״ז: איור 13: 1	המאות הה׳–הו׳
13	קנקן עזה	2210/6	טין חום בהיר, גריסים לבנים זעירים	עוקד 2001: 233, לוח 1 (טיפוס 5)	המאות הד׳–הה׳

פנים: דיוקן הקיסר לימין וסביבו כתובת שחוקה ביוונית: [CEBACTOC]
גב: טיכי־עשתרת ניצבת לשמאל על חרטום אנייה, אוחזת שרביט בימינה ואפלסטון בשמאלה. בשטח משמאל מזבח ומשמאלו כתובת שחוקה ביוונית: ACKAΛΩ, בשטח מימין יונה, ומתחת לה התאריך ΒΠΡ.
Æ, ↑, 11.47 גרם, 22 מ״מ.
השוו Rosenberger 1972:48, No. 109.

2. סל 2202, לוקוס 227.
המאה הד׳ לסה״נ.
פנים: דיוקן לימין עטור נזר פנינים.
גב: שחוק.
Æ, ↑, 1.46 גרם, 17 מ״מ.

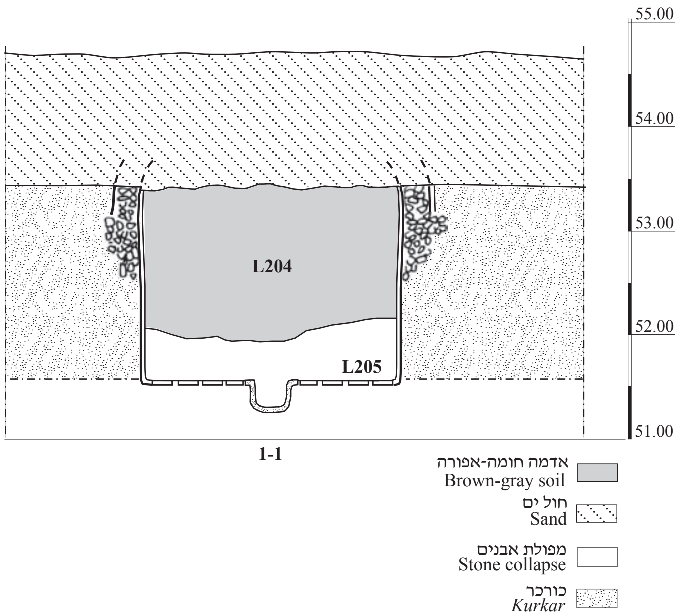

תכנית 4. שטח B: בור.

בור

הבור (3.1 מ׳ קוטר חיצוני; 2.4 מ׳ קוטר פנימי; 1.8 מ׳ עומק [כעת]; תכנית 4; איורים 13, 14) נמצא כ־12 מ׳ מצפון־מערב לקבר II. דופנותיו נוטות מעט פנימה, וייתכן שהיה מקורה לפחות בחלקו. הבור מטויח מבפנים, ובחלקו העליון גם מבחוץ, בשלוש שכבות טיח: התחתונה עשויה טיח קשה, ומעליה הובחנו, במקומות אחדים, שתי שכבות נוספות של טיח הידראולי אפור. במפולת שמילאה את הבור נמצאו פיסות טיח אדמדם — אולי שרידים משכבת טיח נוספת.

לבור רצפת לוחות שיש (בשימוש משני?), שהמרווחים ביניהם מולאו בבטון, ובמרכזה שוקע בסיס כלי חרס; נראה שהוא שימש בתעשייה כלשהי הקשורה בנוזלים. הבור היה מלא באדמה חומה ובתוכה עצמות בהמות וכלי חרס מהתקופות ההלניסטית–העבאסית (לא אוירו), אז כנראה יצא הבור מכלל שימוש. מתחת לשכבה זו התגלתה שכבת מפולת שכללה גושי אבן ובטון שנפלו כנראה מחלקו העליון של הבור.

סביב הבור לא נתגלה כל ממצא ומפלס החיים בתקופה שבה הוא שימש אינו ברור. מתחת לשפתו נראה מפלס(?) אדמה כבושה וייתכן שזהו מפלס החיים. כ־0.4 מ׳ מעל מפלס זה נמצא פס אפור שמעליו ומתחתיו לא התגלה כל ממצא; ייתכן שזהו גובה שפת הבור או מפלס החיים הקשור אליו. בור דומה נמצא בקרבת מקום (עין גדי 2002); ייתכן שהם שימשו בתעשיית היין המקומית והמשיכו לשמש למטרות אחרות גם בתקופה האסלאמית הקדומה.

איור 13. שטח B: הבור, מבט לצפון.

איור 14. הבור, מבט פנימה.

שטח C

בשטח זה נחשף קבר אחד מלבני (4 × 5 מ׳; תכנית 5; איור 15), הבנוי בציר צפון־מזרח–דרום־מערב. קירותיו המערבי (W41), הדרומי (W42) והמזרחי (W43) שרדו לגובה מרבי של עד 4 נדבכים (כ־1 מ׳ גובה), ואילו מהקיר הצפוני (W44) השתמר רק נדבך היסוד בפינה הצפונית־המזרחית. הקירות

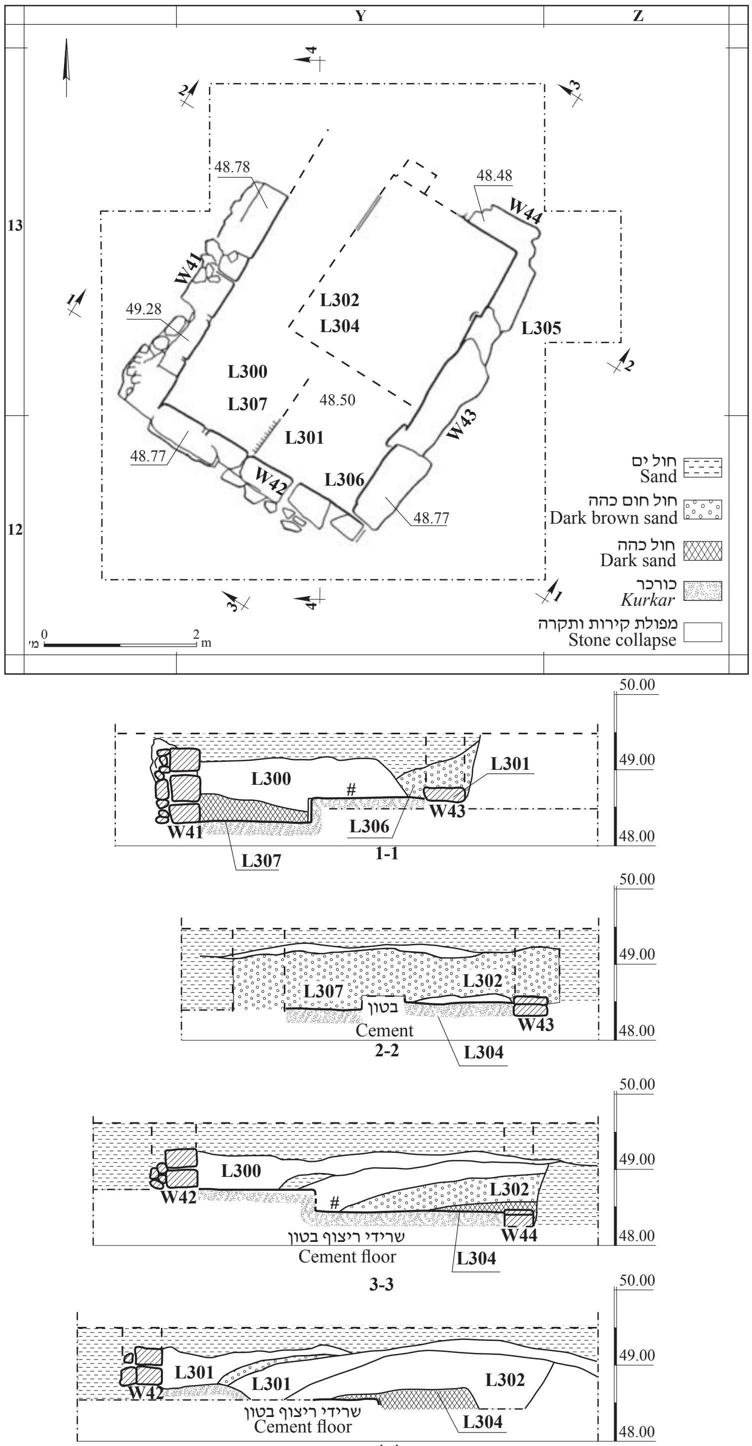

תכנית 5. שטח C: תכנית וחתכים.

איור 15. שטח C: הקבר, מבט לדרום־מערב.

איור 16

מס׳	הכלי	סל	תיאור	הקבלות	תאריך (לסה״נ)
1	קערה	3002/10	טין חום בהיר, מנופה היטב, ליבה ורודה	Magness 1993:185–187 (Roulette bowls, Form 1) Aharoni 1964: Fig. 27:3 Johnson 1988: Fig. 7-15:269	שלהי המאה הג׳/תחילת המאות הד׳–הה׳ התקופה הביזנטית
2	מורטריום	3020/6	טין חום כהה, גריסים שחורים גדולים ולבנים זעירים	Hayes 1967: Fig. 3:1–3 (North Syrian Mortaria) Baramki 1936:6–7, Fig. 2 Johnson 1988:180, Fig. 7-29:477 Blakely, Brinkmann and Vitaliano 1992: 203–204, Fig. 3.4:8–15	המאה הג׳ המאה הג׳ סוף המאה הג׳ — המאה הד׳ המאה הג׳ — ראשית המאה הד׳
3	מורטריום	3020/12	טין חום כהה, גריסים שחורים גדולים ולבנים זעירים	Johnson 1988:180, Fig. 7-29:471	סוף המאה הג׳ — המאה הד׳
4	קנקן עזה	3027/1	טין חום בהיר, גריסים לבנים זעירים	מגנס תשמ״ז: לוח 8:1 Johnson and Stager 1995: Fig. 6:1A	המאות הד׳–הה׳ המאות הג׳–הד׳
5	קנקן עזה	3020/1	טין חום, גריסים מעטים זעירים	ר׳ מס׳ 4	
6	אמפורה	3006/6	טין ורדרד־חום בהיר, מנופה היטב	Peacock and Williams 1996: Fig. 87 Bar-Nathan and Adato 1986b:161, Ill. 148, Fig. 1:5	המאה הב׳ — אמצע המאה הג׳ המחצית השנייה של המאה הב׳ — המחצית הראשונה של המאה הג׳
7	בקבוק	3012	זכוכית ירוקה	בר״ג תש״ל:209–218, טיפוס 21 Winter 1996a:96–98, Figs. 5.3–5.4	סוף המאה הא׳ — אמצע המאה הג׳

(0.5 מ׳ רוחב) טויחו בשכבה דקה של טיח לבנבן והרצפה עשויה בטון. הפתח היה כנראה בפינה הצפונית־המערבית, שלא שרדה. לא נמצאו עדויות ברורות לחלוקה פנימית.

בתוך הקבר נתגלו שתי ערמות של עצמות שמקורן בקבורה משנית; ייתכן שזו עדות לפינוי מסודר של נקברים לצורך הנחת נקברים נוספים. על מפלס הרצפה נמצאה מפולת אבנים קטנות וגושי בטון עם עצמות רבות.

הממצא. נמצאו כלי חרס מהתקופה הרומית המאוחרת, ובהם ארבעה קנקנים שרק בסיסיהם נשתמרו (איור 16: 4, 5), כנראה במכון, ובקבוק זכוכית (איור 16: 7).

איור 16. הממצא מהקבר.

דיון וסיכום

ארבעת הקברים שתוארו לעיל דומים בתכניתם הכללית. הממצא בהם, המתוארך למאות הג׳–הה׳ לסה״נ, מלמד שהיו חלק מבית קברות ששימש את תושבי אשקלון בתקופה הרומית המאוחרת. עם זאת, הממצא מקבר II בשטח B מעיד שייתכן שהחל לשמש במאה הב׳ לסה״נ. בחפירה נמצאו גם כלי חרס מהתקופה ההלניסטית, אך לא התגלו עדויות לכך שהאזור שימש כבר אז בית קברות. הפינוי המסודר של נקברים לשם קבורת מתים נוספים מלמד שהקברים שימשו לקבורה חוזרת; ייתכן שאלו קברי משפחה ששימשו דורות אחדים. מצב הקברים והממצא המועט בהם מלמדים שהם נשדדו כבר בעת העתיקה, כנראה בטרם קרסו.

באשקלון ובסביבותיה נהגו לקבור במאות הג׳–הד׳ לסה״נ בקברי קמרון, כנראה בגלל העדר מחשופי סלע שמנע חציבת מערות; חלקם עוטרו בתמשיחי קיר מפוארים (צפריר תשכ״ט; למדן ואחרים תשל״ח: 181 [אתר 4-10/68-11]; קוגן־זהבי תשנ״ט; Ory 1939; Tsafrir 1968; Bagatti 1974:229–231) וחלקם לא עוטרו (רחמני תשכ״א[א]; למדן ואחרים תשל״ח: 179 [אתר 11-10/58-1], 183 [אתר 2-10/77-11], 185 [אתר 11-10/92-1], 187 [אתר 1-10/03-12]; קוגן־זהבי תשנ״ט: 205, הערות 7, 8; נחשוני 1996; Iliffe 1933). נראה שגם הקברים מחפירתנו היו קברי קמרון.

בשני קברים התגלו ממצאים שלהם משמעות דתית: בקבר שבשטח A התגלה תליון צלב, ובקבר I שבשטח B נמצאו שני נרות מטיפוס בית נטיף, האחד מעוטר במנורה והאחר בצלב,[3] תליון פאלי ומטבע, הנושא את דיוקנו של הקיסר הרומי קונסטנס, ששימש כנראה חלק מתכשיט. מכאן, ייתכן שהנקברים היו נוצרים, יהודים ופגנים.[4] נשאלת השאלה, האם יש בממצאים אלו כדי להעיד על כך שהנקברים היו בני דתות שונות או שבני דת אחת השתמשו גם בחפצים המזוהים עם בני דת אחרת?[5] ואולי היו בני קבוצה או משפחה שהייתה הומוגנית מבחינה חברתית אך לא דתית. תשובה לשאלות אלו תלויה, בין היתר, גם בהבנת הקשר בין דת לתרבות חומרית; בדיון זה נתמקד בסוגיית נרות החרס.

האם אפשר לקבוע שנרות מעוטרים במנורה שימשו רק יהודים, ואילו נרות מעוטרים בצלב שימשו רק נוצרים? באמפיתאטרון בבית גוברין נחשף חדר פולחן (sacellum), ובו שני מזבחות רומיים, וסמוך להם מאה נרות חרס שלמים ושברי מאות נוספים, רובם מטיפוס בית נטיף; שניים מהם מעוטרים במנורה (Kloner and Hübsch 1996:93, 101, 102, Fig. 25:9). האם אפשר להסיק מכך שכמה מהגלדיאטורים היו יהודים? המכלול הפולחני שבו הם נמצאו והעדר כל ממצא אחר שאפשר לזהותו כיהודי מובהק מקשה לקבל הנחה זו.

בבית הקברות מהתקופה הרומית המאוחרת שנתגלה בבית גוברין נמצאו עשרות מערות קבורה; החרותות על הקירות ומאות נרות החרס המעוטרים מעידים שהוא שימש אוכלוסייה מקומית מעורבת. רק במערה אחת (״מערת המנורה״) התגלו יחד נרות מעוטרים במוטיבים יהודיים ונוצריים. לדעת החופרים, הנרות מלמדים על שינוי בדת הנקברים; הסמלים היהודיים מופיעים בנרות מטיפוס בית נטיף המתוארכים למאות הד׳–הה׳ לסה״נ, ואילו הסמלים הנוצריים מופיעים בנרות מסוף המאה הו׳ – ראשית המאה הח׳ לסה״נ. הממצא מלמד שחלק מהמערות שימש תחילה לקבורת יהודים ומאוחר יותר לקבורת נוצרים, תופעה מוכרת גם מאתרים אחרים (Magness and Avni 1998:92, 107, 110, 112, 113, ושם הפניות נוספות).

בבית גוברין אפשר לקבוע על סמך הנרות שקבורת יהודים ונוצרים לא הייתה בו־זמנית, ואילו בקבר I הנרות הם מאותו טיפוס, ועל כן אי אפשר להפריד כרונולוגית בין הנקברים; בהנחה שזהו קבר משפחה, נראה שהקוברים ידעו, במידה כזו או אחרת, את זהות הנקברים בו, ואם החפצים מעידים על דת הרי שזה לא מנע קבורת נפטרים מדתות שונות יחד. אפשר שגם לכמות הנרות יש משמעות; רק בקבר I, ש בו התגלה הנר המעוטר במנורה, נמצאה כמות רבה של נרות, ואילו בשאר הקברים נמצאו שברים אחדים בלבד. בבית גוברין נמצאו נרות רבים במערות שבהן היו עיטורים יהודיים; לדעת מגנס ואבני (Magness and Avni 1998:112), אפשר שיש לכך קשר לדיני טומאה וטהרה. אם נקבל הנחה זו, אזי אפשר להציע שרק בקבר I נקברו יהודים.

על סמך הממצא מחפירתנו ומחפירות אחרות, נראה שאזור זה היה מוכר לאורך התקופות כאתר קבורה, ואפשר שזהו הבסיס למסורות המוסלמיות שהעניקו למקום את שמו — אל־נַבִּי חֻסֵין.

הערות

[1] אל־חֻסֵין בן עַלי, נכדו של הנביא מוחמד, נהרג בקרב כַּרבַּלא בשנת 680 לסה״נ במה שמכונה במסורת השיעית ״טבח כַּרבַּלא״. על פי עדות מהמאה הי״ג לסה״נ בנה אחד הח׳ליפים הפאטימים (בשנת 970 לסה״נ לערך) קבר מפואר שבו נקבר ראשו הכרות של אל־חֻסֵין (וילנאי תשכ״ג: 98—99; פרנקל תשמ״ד: 74). גם לאחר שהראש הוצא מהקבר והועבר לקהיר (בשנת 1032 לסה״נ) המקום המשיך לשמש מוקד עלייה לרגל ונזכר בתיאורי נוסעים מוסלמים, לפחות עד המאה הט״ו לסה״נ (שילר 1988: 54, 55).

[2] בעת פילוס השטח באמצעות כלים מכניים הוסרה שכבה שעוביה 0.5—1.8 מ׳. בחודש דצמבר 1996 נערכה במקום חפירה (הרשאה מס׳ B-142), מטעם המכון לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית, בניהול שלמה קול־יעקב ובסיוע יואב שור (ניהול שטח; קול־יעקב ושור 1999) ובהשתתפות וולף שלייכר ומריה קפלן (מדידות), ניב אביבי (צילום), דב פורוצקי (עיבוד תכניות והכנת לוחות), מרים קול־יעקב (רפאות), אירנה לידסקי (ציור ממצא) ובוקי בועז (מנהלה). בעיבוד הראשוני של הממצא השתתפו גוליקו ג׳ינג׳יחשווילי, ברברה ג׳ונסון וחיים גיטלר. את כלי המתכת והזכוכית ניקתה מימי לביא במעבדת המכון. נטליה כצנלסון סייעה בזיהוי כלי הזכוכית וורדה זוסמן בזיהוי נרות החרס. דני שיאון קרא את כתב היד והעיר הערות חשובות. לכולם תודתנו. לאחר שכתב היד הוגש לדפוס ראו אור שני פרסומים הנוגעים לעניינינו, אך לא צוטטו כאן (הוסטר ושיאון תשס״ו; Avni, Dahari and Kloner 2008).

[3] העובדה ששני הנרות הם מאותו טיפוס אינה צריכה להפתיע שכן בתקופות הרומית המאוחרת והביזנטית ייצרו באותם בתי מלאכה מוצרים לבני שתי הדתות (Barag 1970:62).

[4] על קיומה של אוכלוסייה פגנית במישור החוף הדרומי, ובעיקר בעזה ובאשקלון, גם לאחר המאה הד׳ לסה״נ, ר׳ אשכנזי תשנ״ה: 53—55; Ory 1939:44.

[5] בכברי נמצאו קברים פניקיים מהמאה הג׳ לסה״נ ובאחד מהם חרוז מעוטר במנורה; לדעת החופרים, אין בו כדי להעיד על היות הנקבר יהודי וסביר יותר שהונח שם מבלי לייחס לו כל משמעות דתית (Stern and Getzov 2006:119–120).

הפניות

אבו ריא ר׳ וזיסו ב׳ תשס״א. מערות קבורה מימי הבית השני בהר הצופים. **עתיקות** 40: 1—12.

אביעם מ׳ 2002. חמישה אתרים כנסייתיים בגליל העליון המערבי. בתוך צ׳ גל, עורך. **ארץ צפון: קובץ מאמרים בארכיאולוגיה של הגליל**. ירושלים. עמ׳ 165—218.

אדלשטיין ג׳ תשס״ג(א). קטעים משדה קבורה מהתקופות ההלניסטית והרומית בברית אחים, מצפון לעכו. **עתיקות** 43: *75—*98.

אדלשטיין ג׳ תשס״ג(ב). שתי מערות קבורה מהתקופה הרומית ליד תל קדש. **עתיקות** 43: *99—*105.

אשכנזי י׳ תשנ״ה. הפולחן האלילי בארץ־ישראל בתקופה הביזנטית. **מכמנים** 8: 53—62.

בהט ד׳ תשמ״ב. ארבע מערות קברים בגבעת המבתר. **עתיקות** ח: 35—40.

בר״ג ד׳ תש״ל. **כלי הזכוכית בארץ־ישראל בתקופה הרומית והביזנטית**. עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית. ירושלים.

בר״ג ד׳ תשל״ד. מערת קברים מן התקופה הביזנטית ע״י נתיב הל״ה. **עתיקות** ז: 81—87.

הוסטר י׳ ושיאון ע׳ תשס״ו. קברים בנויים מקומרי גג מהתקופות הרומית המאוחרת והביזנטית במישור החוף הדרומי. **ירושלים וארץ ישראל** 3: 49—67.

היזמי ח׳ תשנ״ז. שתי מערות קבורה בשכונת רפידיה בשכם. **עתיקות** 32: 125—130.

וילנאי ז׳ תשכ״ג. **אשקלון החדשה והעתיקה**. אשקלון.

ורגה ד׳ 2001. אשקלון. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 113: 177.

ורגה ד׳ 2002. אשקלון, אפרידר וברנע (א׳). **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 114: 105—108.

זוסמן ו׳ תשל״ב. **נרות חרס מעוטרים מימי חורבן בית שני ועד לאחר מרד בר־כוכבא**. ירושלים.

זוסמן ו׳ תש״ם. מנורה של חוליות על־גבי נרות־חרס. **קדמוניות** 51—52: 119—121.

טצ׳ר א׳, נגר י׳ ואבשלום־גורני ד׳ 2002. ח׳רבת אל־שביכה: מערת הקבורה. בתוך צ׳ גל, עורך. **ארץ צפון: קובץ מאמרים בארכיאולוגיה של הגליל**. ירושלים. עמ׳ 263—287.

ישראלי י׳ 2001. **זכוכית עתיקה במוזיאון ישראל, אוסף דובקין ומתנות אחרות**. ירושלים.

לוי ש׳ תשכ״א. בית הכנסת העתיק במעון. **ארץ־ישראל** ו: 77—81.

למדן מ׳, ציפר ד׳, הוסטר י׳ ורונן א׳ תשל״ח. **חקר אזור שער הנגב: סקר פרהיסטורי־ארכיאולוגי בנחל שקמה (דו״ח מחקר)**. שער הנגב.

מגנס ג׳ תשמ״ז. הקרמיקה מחפירות 1980 ממעון (נירים). **ארץ־ישראל** יט: 216—224.

נחשוני פ׳ 1996. אשקלון. **חדשות ארכיאולוגיות** 106: 172—173.

נחשוני פ׳ 1999. אתר מהתקופה הביזנטית מצפון לשכונת מגדל, אשקלון. **עתיקות** 38: 99—112.

עוקד ש׳ 2001. קנקני עזה — היבטים כרונולוגיים וכלכליים. בתוך א׳ ששון, ז׳ ספראי ונ׳ שגיב, עורכים. **אשקלון — עיר לחוף ימים**. תל אביב. עמ׳ 227—250.

עין גדי מ׳ 2002. אשקלון, אל־ג׳ורה. חדשות **ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 114:110–111.

פרנקל י׳ תשמ״ד. ענייני ארץ־ישראל בספר מסע מגרבי, אל־רחלה אל־מגרביה של אל־עבדרי. **קתדרה** 31:67–74.

צפיריס ו׳ תשמ״ב. קבר ליד מטולה. **עתיקות** ח:26–30.

צפריר י׳ תשכ״ט. קבר מעוטר בתמשיחים מן המאה הד׳ לסה״נ. **קדמוניות** 6:61–65.

קוגן־זהבי א׳ תשנ״ט. קבר מעוטר מן התקופה הרומית במגדל אשקלון. **עתיקות** 37:181–209.

קוגן־זהבי א׳ תש״ס. שרידים רומיים—ביזאנטיים באשקלון. **עתיקות** 38:*113–*126.

קול־יעקב ש׳ ושור י׳ 1999. אשקלון, א־נבי חֻסַין. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 110:94–95.

רחמני ל׳ י׳ תשכ״א(א). קבר בחלץ מן המאה הד׳ לספה״נ. **ידיעות** כה:150–156.

רחמני ל׳ י׳ תשכ״א(ב). קברים רומיים ברחוב שמואל הנביא בירושלים. **ארץ־ישראל** ו:68–72.

שורקין ע׳ תשס״ה. שדות קבורה ואזור תעשייה בואדי אל־ח׳לף (שולי ח׳רבת ראס אבו מערוף) בתחומי שכונת פסגת זאב ה׳, ירושלים. **עתיקות** 48:*27–*58.

שטרן ע׳ תשנ״ח. מערות קבורה בכסרא. **עתיקות** 33:103–135.

שילר א׳ 1988. **ארץ־ישראל ואתריה בתיאורי עולי רגל מוסלמים**. ירושלים.

Aharoni Y. 1964. *Excavations at Ramat Rahel. Seasons 1961 and 1962.* Rome.

Avni G., Dahari U. and Kloner A. 2008. *The Necropolis of Bet Guvrin-Eleutheropolis* (IAA Reports 36). Jerusalem.

Bagatti B. 1974. Ascalon E Maiuma di Ascalon Nel Vi Secolo. *LA* 24:227–264.

Barag D. 1970. Glass Pilgrim Vessels from Jerusalem, Part 1. *JGS* 12:25–63.

Baramki D.C. 1936. Two Roman Cisterns at Beit Nattif. *QDAP* 5:3–10.

Bar-Nathan R. and Adato M. 1986a. Byzantine Pottery (Stratum 5). In L.I. Levine and E. Netzer eds. *Excavations at Caesarea Maritima 1975, 1976, 1979: Final Report* (Qedem 21). Pp. 132–136.

Bar-Nathan R. and Adato M. 1986b. Pottery. In L.I. Levine and E. Netzer eds. *Excavations at Caesarea Maritima 1975, 1976, 1979: Final Report* (Qedem 21). Pp. 160–175.

Ben Arie R. and Coen Uzzielli T. 1996. In G. Avni and Z. Greenhut. *The Akeldama Tombs: Three Burial Caves in the Kidron Valley, Jerusalem* (IAA Reports 1). Jerusalem. Pp. 73–93.

Blakely J.A., Brinkmann R. and Vitaliano C.J. 1992. Roman Mortaria and Basins from a Sequence at Caesarea. Fabrics and Sources. In R.L. Vann ed. *Caesarea Papers.* Ann Arbor. Pp. 194–214.

Braun E., Dauphin C. and Hadas G. 1994. A Rock-Cut Tomb at Sajur. *'Atiqot* 25:103–115.

Colt H.D. 1962. *Excavations at Nessana (Auja Hafir, Palestine)* I. London.

Crowfoot G.M. 1957a. Terra Sigillata General List. In G.M. Crowfoot, J.W. Crowfoot and K.M. Kenyon eds. *Samaria-Sebaste* III: *The Objects from Samaria.* London. Pp. 306–357.

Crowfoot G.M. 1957b. Faience, Amulets and Beads. In G.M. Crowfoot, J.W. Crowfoot and K.M. Kenyon eds. *Samaria-Sebaste* III: *The Objects from Samaria.* London. Pp. 389–402.

Crowfoot G.M. 1957c. Glass. In G.M. Crowfoot, J.W. Crowfoot and K.M. Kenyon eds. *Samaria-Sebaste* III: *The Objects from Samaria.* London. Pp. 403–422.

Crowfoot G.M. 1957d. Roman Tombs. In G.M. Crowfoot, J.W. Crowfoot and K.M. Kenyon eds. *Samaria-Sebaste* III: *The Objects from Samaria.* London. Pp. 423–438.

Davidson G.R. 1952. *Corinth: Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens* 12: *The Minor Objects.* Princeton.

Feig N. 1985. Pottery, Glass and Coins from Magen. *BASOR* 158:33–40.

Hadad S. 2002. *The Oil Lamps from the Hebrew University Excavations at Bet Shean* (Qedem Reports 4). Jerusalem.

Hamilton R.W. 1939. The Domed Tomb at Sebastya. *QDAP* 8:64–71.

Hayes J.W. 1967. North Syrian Mortaria. *Hesperia* 36:339–347.

Hayes J.W. 1972. *Late Roman Pottery.* London

Hayes J.W. 1991. *Paphos* III: *The Hellenistic and Roman Pottery.* Nicosia.

Iliffe J.H. 1933. Vaulted Tomb at Askalon, III–IV cent. A.D. *QDAP* 2:182–183.

Johnson B.L. 1988. The Pottery. In G.D. Weinberg ed. *Excavations at Jalame—Site of a Glass Factory in Late Roman Palestine.* Columbia, Mo. Pp. 137–226.

Johnson B.L. and Stager L.E. 1995. Ashkelon: Wine Emporium of the Holy Land. In S. Gitin ed. *Recent Excavations in Israel: A View to the West* (Archaeological Institute of America, Colloquia and Conference Papers, No 1). Dubuque, Iowa. Pp. 95–109.

Kenyon K.M. 1957. Miscellaneous Objects in Metal, Bone and Stone. In G.M. Crowfoot, J.W. Crowfoot and K.M. Kenyon eds. *Samaria-Sebaste* III: *The Objects from Samaria.* London. Pp. 439–468.

Kletter R. and Rapuano A. 1998. A Roman Well in Khirbet Ibreiktas. *'Atiqot* 35:43–59.

Kloner A. and Hübsch A. 1996. The Roman Amphitheater of Bet Guvrin: A Preliminary Report on the 1992, 1993, and 1994 Seasons. *'Atiqot* 30:85–106.

Loffreda S. 1974. *Cafarnao* II: *La Ceramica.* Jerusalem.

Magness J. 1993. *Jerusalem Ceramic Chronology: Circa 200–800 CE.* Sheffield.

Magness J. and Avni G. 1998. Jews and Christians in a Late Roman Cemetery at Beth Guvrin. In H. Lapin ed. *Religious and Ethnic Communities in Later Roman Palestine.* Maryland. Pp. 87–114.

Negev A. 1986. *The Late Hellenistic and Early Roman Pottery of Nabatean Oboda* (Qedem 22). Jerusalem.

Ory J. 1939. A Painted Tomb near Ascalon. *QDAP* 8:38–44.

Peacock D.P.S. and Williams D.F. 1996. *Amphorae and the Roman Economy.* London.

Petrie W.M.F. 1914. *Amulets*. Warminster.

Petrie W.M.F. 1927. *Objects of Daily Use.* London.

RIC VIII: J.P.C. Kent. *The Roman Imperial Coinage* VIII: *The Family of Constantine I A.D. 337–364*. London 1981.

Rosenberger M. 1972. *The Rosenberger Israel Collection* I. Jerusalem.

Seligman J. and Abu Raya R. 2000. Dwelling Caves on the Mount of Olives. *'Atiqot* 40:123–139.

Seligman J., Zias J. and Stark H. 1996. Late Hellenistic and Byzantine Burial Caves at Giv'at Sharet, Bet Shemesh. *'Atiqot* 29:43–62.

Spaer M. 2001. *Ancient Glass in the Israel Museum: Beads and Other Small Objects*. Jerusalem.

Stern E.J. and Getzov N. 2006. Aspects of Phoenician Burial Customs in the Roman Period in Light of an Excavation near El-Kabri (Kabri). *'Atiqot* 51:91–123.

Syon D. 2006. The Coins from El-Kabri. *'Atiqot* 51:125–129.

Tsafrir Y. 1968. A Painted Tomb at Or ha-Ner. *IEJ* 18:170–180.

Winter T. 1996a. The Glass Vessels. In G. Avni and Z. Greenhut. *The Akeldama Tombs: Three Burial Caves in the Kidron Valley, Jerusalem* (IAA Reports 1). Jerusalem. Pp. 95–103.

Winter T. 1996b. Jewelry and Miscellaneous Objects. In G. Avni and Z. Greenhut. *The Akeldama Tombs: Three Burial Caves in the Kidron Valley, Jerusalem* (IAA Reports 1). Jerusalem. Pp. 109–116.

ASHQELON (AL-NABI ḤUSSEIN): EVIDENCE FOR THE BURIAL OF JEWS, CHRISTIANS AND PAGANS IN A LATE ROMAN-PERIOD BURIAL GROUND

SHLOMO KOL-YA'AKOV AND YOAV FARHI
(PP. 87–111)

The excavations were carried out at a site known as al-Nabi Ḥussein (map ref. NIG 1581–4/6187–9, OIG 1081–4/1187–9; Fig. 1). Three areas were excavated, exposing four burial arcosolia and a pit (Fig. 1). The tombs and finds, dated to the third–fifth centuries CE, were part of a burial ground used by Ashqelon's inhabitants in the Late Roman period.

Area A. One square tomb was revealed with two burial chambers (Plan 1; Fig. 2). Each chamber contained a primary-burial skeleton. Finds included meager pottery finds, a glass bottle and metal objects (Fig. 3), dating to the fourth–fifth centuries CE.

Area B. Two tombs and a plastered pit were exposed. Tomb I (Plan 2; Figs. 4, 5) is rectangular, containing two burial chambers. This tomb contained the richest finds, including pottery vessels and oil lamps (Figs. 6, 7), glass and carnelian artifacts (Fig. 8), metal objects (Figs. 9, 10) and three fourth-century CE coins.

The plan of Tomb II (Plan 3; Fig. 11) was unclear due to its state of preservation. It appears to have had six burial troughs. It contained a few pottery vessels (Fig. 12) and two bronze coins, one from Vespasian's reign (78/9 CE) and the other from the fourth century CE.

The pit (Plan 4; Figs. 13, 14) was plastered, its floor made of marble slabs (in secondary use?) with a pottery vessel in its center. It appears to have been used in an industry connected with liquids. The pit was filled with soil containing animal bones and pottery from the Hellenistic–Abbasid periods. It apparently went out of use during the later period.

Area C. One rectangular tomb was excavated in this area (Plan 5; Fig. 15), showing no clear evidence of internal division. The tomb contained two piles of bones of secondary interments, as well as pottery vessels and a glass bottle (Fig. 16).

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map of site and excavation areas.
Plan 1. Area A, plan and sections.
Fig. 2. Area A: tomb, looking east.
Fig. 3. Finds from the tomb.
Plan 2. Area B: Tomb I, plan and sections.
Fig. 4. Area B: Tomb I, looking west.
Fig. 5. Gaza-type jars *in situ* in Tomb I.
Fig. 6. Tomb I: pottery.
Fig. 7. Tomb I: oil lamps.
Fig. 8. Tomb I: glass and carnelian artifacts.
Fig. 9. Tomb I: metal objects.
Fig. 10. Tomb I: metal chest fragments.
Fig. 11. Area B: Tomb II, looking west.
Plan 3. Area B: Tomb II, plan and sections.
Fig. 12. Tomb II: pottery.
Plan 4. Area B: pit.
Fig. 13. Area B: pit, looking north.
Fig. 14. Pit interior.
Plan 5. Area C, plan and sections.
Fig. 15. Area C: tomb, looking southwest.
Fig. 16. Finds from the tomb.